

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE YARATMA

Prof.Dr.Şaban Ali Düzgün

duzgun@ankara.edu.tr

1. Kur'an'ın Yaratmaya İlişkin Ana Kavramları

Kur'an-ı Kerim, sistematik bir alem fikrine sahiptir. Bu alem yaratılmış, yaratıldıktan sonra da kendi kanunlarıyla devinmesine imkân veren bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu alem ve içindeki varlıklar, yok oluşa doğru gitmektedirler. Ama bu yok oluş, yeni bir başlangıca imkan veren yahut onun potansiyelini içinde barındıran bir yok oluştur. Kur'an bu sistematik alem anlayışını anlatmak için farklı terimler kullanmaktadır. Bu terimlere baktığımızda, ölümden sonrasını da içine alan bir linear/çizgisel bir varlık ve yaratma akışı takip etmek mümkün hale gelecektir.

Örneksiz yaratma, yaratılışı yaratma ve bir şeyi ilk kez meydana getirme anlamlarında *İbdâ'* terimi kullanılmaktadır:

“Doğrusu ilk kez yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur” (Bürûc 85: 13).

Bir şeyi ortaya koyup geliştirmek, büyütme anlamındaki *inşâ* teriminin nesnesi canlılardır. Başka bir deyişle bu terim,varolan bir şeyden başka bir şeyin meydana getirilmesi anlamında kullanılmaktadır:

“Sizi tek bir nefisten inşa eden O'dur” (En'am 6: 98)

“O sizi yarattı ve orada gelişmenize elverişli şartları hazırladı” (Hûd 11: 61).

Kur'an'ın yaratma ile ilgili en sık kullandığı terim *halk'* dir. Doğru düzgün takdir etmek anlamında kullanılmaktadır. Kur'an'da kavramsallaştığı haliyle *halk* fiili, hem yoktan yaratmayı hem de var olan bir şeyden başka bir şey meydana getirmeyi ifade eder. Yoktan yaratmayı ve ardından da vardan başka bir şey var etmeyi ifade ettiği anlamı aşağıdaki ayetlerde görmek mümkündür:

“Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur... Sizi çamurdan yaratan, sonra da her şey için bir süre belirleyen O'dur” (En'am 5: 1-2).

Yaratma ile ilgili Kur'an'ın kullandığı terimler, hem organik hem inorganik varlık alanını kapsamakta hem de gelecek alemle ilgili bulunmaktadır. Bu anlamda Kur'an, İlk yaratmayı *inşa* ve *ibda* kelimeleriyle karşılamakta, yeniden diriltirme olayını ise *i'ade* terimiyle ifade etmektedir:

“Yazılı kağıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğimiz günü düşün. Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptysak, onu yine iade edeceğiz. Biz bunu muhakkak yapacağız” (Enbiya 21: 104).

“Şüphesiz O, başlangıçta yaratmayı yapar, sonra onu tekrar iade eder” (Burûc 85: 13).

Bu kullanım genişliği, bütün varlık alanlarının Allah’ın yaratma kudreti içerisinde bulunduğunu, hiçbir şeyin bu kudretin dışında kalamayacağını gösterir.

2. Yoktan Yaratma ya da Ezeli Yaratma Tartışmaları

Kelam bilginleri, yoktan yaratmayı savunurlar. İslam filozofları ise Allah’ın fâilliğini vurgulamakla birlikte, ezeli yaratma fikrine sahiptirler. Yoktan yaratma düşüncesine en ciddi itiraz Endülüslü filozof İbn Rüşd’den gelmiştir. Ona göre nassların zahiri incelendiğinde, âlemin yaratılmasından haber veren ayetler, suret itibarıyla âlemin hâdis olduğunu ifade etseler bile, varlık bakımından sonsuzluğunu da ifade eder. “Allah yeri ve semaları altı günde yarattı ve Arş’ı su üstünde idi” (11/Hud 7) mealindeki ayette Allah âlemi yaratmadan önce “Arş” denilen ve onun da üstünde bulunduğu bir “su”dan bahsetmektedir. Bu ayetten bugünkü varlıktan önce bir varlığın varolduğu anlamı da çıkarılabilir. Ona göre Kelamcıların “Allah âlemi zamanın dışında yoktan yaratmıştır” sözlerini bırakın normal insanların anlamasını entelektüel seviyedeki bir kimsenin bile anlaması zordur. ???

Farabi ve İbn Sina, evrenin devamlılığını sağlamak için, onun öncesiz/ezelî ve yoktan var edilmesini kabul ederler. Burada kastedilen yokluk, hiçlik anlamındadır. Yani asla yüklem olmayan ve hüküm ifade etmeyen bir yokluk demektir. Bu yokluk, elle tutulur ve kendisinden sözedilebilir bir şey değildir. Böyle olunca yaratmaya bir başlangıç tayin etmek mümkün olamamaktadır. Bu da varlığın ezeli olarak Tanrı’yla birlikte varolduğu sonucuna götürmektedir. Ancak bu eşzamanlı varoluşta Tanrı, bilgisine sahip olduğu varlıktan, doğal olarak, daha önce varolduğu için özsel (zati) değil, zamansal bir birliktelikten sözedilmektedir. Dolayısıyla ezeli yaratmayla Farabi ve İbn Sina’nın kastedmiş oldukları anlam, yaratmanın sürekliliğidir.

Ezeli olarak varolan Tanrı’yla birlikte alem de ezelidir. Burada ezeliğinden bahsedilen alem, dışarıda gözlemediğimiz alem değil, âlemin mayası durumundaki somut yokluktur. Farabi ve İbn Sina buna yeri geldikçe imkân adını da vermektedirler. Buna göre, Tanrı âlemi imkândan yaratmıştır. Bu imkân ezeli olarak Tanrı’nın zihninde vardır. İşte bu, filozoflara göre yaratmayı hem ezeli hem de sürekli kılmaktadır.

Allah’ın yaratma sıfatı Kur’an’da, her an kâinatla ilişki halinde olduğunu gösteren bir kullanım genişliği içinde ifade edilmektedir. Kainatta olan bütün değişmeler, doğumlar,

ölümler, yeryüzünün yeşermesi, kuruması, tekrar eski yeşilliğinin ve canlılığının iade edilmesi, vs. hep bu sıfatla ilişkili olarak nitelendirilmektedir.

3. Sürekli Yeniden Yaratma

Kelamcılarının geneline göre, yüce Allah evreni sürekli var kılmakta ve yok etmektedir. Bir zaman diliminde var kılınan evren aynı zaman dilimi içinde yok edilmekte ve ikinci zaman diliminde tekrar var kılınmaktadır. Bu döngüsel durum Allah'ın iradesine bağlı olarak devam edip gitmektedir. Bunu Kelamcılar *teceddüd-i emsâl* yani varlıkların benzerlerinin Allah tarafından sürekli yeniden yaratılması şeklinde kavramlaştırmışlar.

Kur'an evreni işi bitmiş bir kütle gibi görmez. Evrende yaratılış devam etmekte ve evren genişlemektedir:

“Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz onu genişletmekteyiz” (Zariyat 51: 47).

Öte yandan Allah'ın yaratışta dilediğini artırmakta olduğu söylenmektedir (Fâtır 35:1). Bu da varlıkta bir genişlemenin olduğunu doğrulamaktadır.

Yine Kur'an, Allah'ın bizim bilmediğimiz şeyleri yaratmaya devam ettiğini belirtmektedir (Nahl 16: 8). Allah'ın bizim bilmediğimiz şeyleri yaratma eylemi, sürüp gitmekte olan bir eylemdir; varlık alanına sürekli yeni yaratılmışların çıkarıldığının kanıtıdır. Bu da türlerin sabit olmadığı yönündeki teorileri desteklemektedir.

Yaratma devam eden bir süreçtir. Allah'ın 'Hallâk/sürekli yaratan' ismini burada hatırlayalım. Bu ismin gereği olarak Kur'anda “Allah, her an yaratma halindedir” (Rahman 55/29) ve “Allah, daha nice bilmediğiniz şeyler yaratır” (Nahl 16/8) buyrulmaktadır.

Eğer yaratma yalnızca geçmişte olup bitmiş bir olay olarak algılanırsa, bu algı Tanrı'nın evreni başlangıçta yarattığı ve bundan sonra onunla ilişkisini kestiği anlamına gelir. Bu yaklaşıma göre Tanrı kozmik bir saatçi gibidir, zembereği çevirmiş, saati kurmuş bundan sonra kendisinden bağımsız olan bu saatin işleyişini seyretmektedir. Söz konusu anlayışa karşı klasik kelam, her zaman Allah'ın sürekli yaratması tezini gündeme getirmiştir. Zira, “Göklerde ve yerde olanlar ondan isterler. O her an bir iştedir” (Rahman 55: 29). Bu sebeple de kelamcılarının yaratma doktrini, sadece Tanrı'nın evreni yaratmasını değil, aynı zamanda bu evrenin varlığını devam ettirmesini de O'na borçlu olmasını içerir. Bu hem filozofların hem de kelamcılarının ifade ettikleri alemin, kendi dışındaki bir Varlığa borçlu olmasının da bir sonucudur.

Bu bağlamda filozofların *mümkün varlık* anlayışları, alemin varlığını ve devamını Allah'a bağımlı olarak sürdürmesi bağlamında, *muhdes varlık* anlayışından daha tutarlı

görülmektedir. Bu sebeptendir ki sonraki kelamcılar muhdes kavramı yerine daha çok mümkün kavramını kullanmışlardır.

Zira muhdes varlık anlayışında vurgu daha çok alemin yaratılmasıyla ilgili iken, mümkün varlık'ta alemin varedilmesi ve varlığının devamının sağlanması üzerinedir. Atomcu nazariyeyi kabul eden kelamcılar da zaman içinde her an yaratılan ve yok edilen *mümkün* atomlardan bahsederek *imkân* alanını genişletmişlerdir (Düzgün, Şaban Ali, (1998). *Nesefî ve İslam Filozoflarına Göre Allah-Alem İlişkisi*, Ankara, s. 187).

Mümkün varlıklar olan atomların sürekli yaratılmaları ve yokedilmeleri ise bu sürecin dışında olan ve onun işlemlerini sağlayan bir Varlık'ı yani Allah'ı gerektirir.

4. Alemin Yaratılışı ve Doğa Kanunları/Sebeplilik: Kaostan Kozmosa

Alem, Allah'ın dışındaki her şey olarak tanımlanmaktadır. Alemin en temel özelliği de varlığını kendi dışındaki bir varlığa borçlu oluşu, yani yaratılmışlığıdır.

“Rabbimiz Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa hükmeden, gündüzü durmadan kovalayan gece ile bürüyen; güneşi, ayı, yıldızları hepsini buyruğuna baş eğdirerek var eden Allah'dır. Bilin ki yaratma da emr de O'na aittir”
(A'raf 7: 54).

Yaratılışın başlangıcı ile ilgili olarak Kur'an şunu söyler:

“Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi. Ona ve yeryüzüne: isteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin” dedi. İkisi de “isteyerek geldik” dediler”
(Fussilet 41: 11).

Simgesel olarak anlatılan bu sahnede en azından evrenin ilk haline dair bilgiler verilmektedir. Evrenin bir gaz külesinden yaratıldığını söyleyen teorilerle bir örtüşme söz konusudur.

Yaratılmışlık fikri, beraberinde düzen fikrini içinde barındırır. Alemin ilim, hikmet, kudret ve merhamet sahibi bir varlık tarafından yaratılmış olması, onda bir düzen, plan ve gaye olduğu fikrini de beraberinde getirir. Hiç kimse yaptığı bir şeyi rastlantıların eline bırakmaz. Hem kozmik düzende hem de bireysel ve sosyal düzende yasa fikri hakimdir ve bu yasaların sürekliliği, hem yasaların hem de onların ayakta tuttuğu düzenin devamlılığına imkân verir. Bu yasalar Kur'anda 'takdir', 'fıtratullah' ve 'sünnetullah', 'adetullah' olarak ifade edilmekte (İsra 17: 77) ve bunlarda bir değişiklik olmayacağı vurgulanmaktadır.

Kur'anda alemin düzeni, hem Allah'ın varlığına hem de O'nun birliğine bağlanmıştır. Düzen fikri belli bir biçimde yaratmayı, ölçüyü ve amacı içerir. Kur'anda şöyle buyrulur:

Şu ayet yaratılmış alem üzerinden Allah'ın birliğini ifade etmektedir:

“Allah'tan başka ilahlar olsaydı gökler ve yer bozulur giderdi” (Enbiya 21/22).

Şu ayetler yaratılan alemdeki düzene ve kanuniliğe işaret etmektedir:

“Şüphesiz, biz her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır” (Kamer 54: 49).

“O, yaratıp şekil vermiştir. O, her şeyi ölçüyle yapıp ona yolunu göstermiştir”
(A'la 87: 2).

Bu ayetlerden hareket edildiğinde dört temel kavramla karşılaşırız:

“Varlık verme (tahlîk)”; “uygun şekil verme (tesviye)”; “ölçü (takdir)” ve “yol gösterme (hidâyet)”.

Bu dört kavram arasında organik bir bütünlük söz konusudur. Her varlık için ayrı varlık kuralları ve imkânları belirlenmiştir. Bunun adı **takdir**dir. Başka bir deyişle, Allah her varlığa farklı imkân ve kabiliyetler bahşetmiş ve bütün varlıklara o imkânları gerçekleştirebilmeleri için bir yol-yordam göstermiştir. Firavun Hz. Musa'ya “Rabbin kimdir” diye sorduğunda Musa, *“Rabbimiz her şeye ayrı bir özellik (takdir) veren, sonra ona yolunu gösterendir/doğru yola eriştirendir (hidayet)”* diye cevap vermiştir (Ta-ha 20: 49-50).

Ayetlerde geçen yol gösterme yani hidayet kavramı, kozmolojik anlamda bir gayeye göre yaratmanın var olduğunu ve evrenin her aşamasında bu **gayeliği** içinde taşıdığı anlaşılmaktadır:

“Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları oyun olsun diye yaratmadık”
(Duhan 44: 38).

“Eğer Hak, onların heveslerine uysaydı, göklerde ve yeryüzünde bulunanlar kesinlikle bozulurdu” (Mü'minun 23: 71).

Allah hür iradesiyle evreni ve içindekileri yaratmış, yokluktan varlığa çıkarmıştır. Yarattığı varlıkları kendi haline bırakmamış, onların varlıklarının devamını sağlamak üzere onları kanunlarla donatmıştır.

Bir şeyi yokluktan varlığa çıkarmak, eşsiz bir bilgi ve kudreti gerektirir. Bilgi yaratıcının her şeyi bütün incelikleriyle bilmesini, kudret de bildiklerini var etmesini sağlar.

“Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır” (Mülk67/14).

Allah her şeyi sağlam bir şekilde yaratmış ve en güzel biçimde düzenlemiştir. O'nun yaratışında bir uygunsuzluk ve ahenksizlik bulunmaz. En küçük bir rastlantıya yer yoktur.

Her şey planlanmış ve yerine getireceği görev kendisine programlanmıştır. Güneşin görevi de ayın görevi de bellidir. Hiçbiri bir başkasının yerine iş yapmaya kalkmayacağı gibi, görevlerini şaşırılmazlar veya ihmal etmezler. İkisi de ince bir hesap dâhilinde işlevlerini sürdürür giderler (Rahman 55/5). Varlıklar programlandıkları şekilde görevlerini yerine getirir, asla şaşırılmazlar. Bu durum, yaratılmışlar arasında işleyen sebepliliğe yahut ‘doğa kanunları’yla gerçekleşir. Bu kanunlarda asla bir değişiklik olmaz. Bütün kanunlarıyla doğa kendini Allah’a teslim etmiş ve O’nun bilgi ve iradesini gerçekleştirmektedir. Örneğin, “Her gezegenin (doğa kanunu gereği) kendi yörüngesinde döneceği” (Ya-Sin 36/40) bir kanun olarak Allah tarafından konulmuştur.

“İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmezler mi?”
(Enbiya 21/30).

Bu ayet, evrenin ve hayatın başlangıcı nasıldı? Hayat nasıl başladı? sorularına cevaptır. Allah, kendisini inkâr edenleri evren hakkında düşünmeye davet ederek, varlığına ulaşmalarını istemektedir. Bilimin Allah’a imana götüreceğine işaret eden bu ayet, din ve bilim arasında bir çatışmanın olamayacağını da gösterir.

Evrenin nasıl yaratıldığını açıklayan Büyük Patlama (Big Bang) Teorisinin bu ayetle örtüştüğü kabul edilmektedir. Ayetin ilk kısmı evrenin yaratılışına, ikinci kısmı ise hayatın başlangıcına işaret etmektedir.

Tabiat bilimlerindeki gelişmeler, bu ayetin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Bazı bilginlere göre, uzaydaki cisimler, vaktiyle bir gaz kütleli halinde idi. Zamanla bu gaz kütlelerinden küreler halinde parçalar kopmuş ve uzay boşluğuna fırlamıştır. Aynı şekilde, dünyamızda bir gaz kütleli olan güneşten kopmuş ve zaman içinde soğuyarak kabuk bağlamıştır. Bu arada dünyamızdan yükselen gazlar ve buharlar yoğunlaşarak yağmur şeklinde tekrar dünyaya dökülmüş ve böylece denizler ve okyanuslar meydana gelmiştir. Suda yosunlaşma ile başlayan canlılar ilahî kanunlara göre gelişmiştir. Allah en mükemmel canlı türü olarak da, yine içinde suyun bulunduğu özel bir çamurdan insanı yaratmıştır.

“Onları sarsmasın diye yeryüzünde bir takım dağlar diktik. Orada geniş geniş yollar açtık... Biz gökyüzünü korunmuş bir tavan gibi yaptık. Onlar ise gökyüzünün ayetlerinden yüz çevirirler” (Enbiya 21/31, 32).

Korunmuş tavan bir benzetmedir. Dünyayı saran atmosfer ve onun ötesindeki gök cisimleri akıllara hayret verecek bir düzen ve denge içinde yaratılmıştır.

“O geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir” (Enbiya 21/33).

“Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, geceyle gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzen gemilerde, Allah’ın gökten indirip de ölü durumdaki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her türlü canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah’ın varlığını ve birliğini ispatlayan) birçok delil vardır” (Bakara 2/164).

Ayette göklerin ve yerin yaratılması astrofizik ve astronominin; gece ve gündüzün değişmesi coğrafyanın ve meteorolojinin; denizlerde gemilerin yürütülmesi sıvı dinamiğinin; gökten yağmurun yağıp ölü toprağı diriltmesi ziraatın ve botaniğin; bütün canlıların yayılması zoolojinin ve genetiğın; rüzgârlar ve bulutlar meteorolojinin alanına girer. Kur’an insanlardan hem iman etmelerini hem de imanlarını bilgiye dayandırmalarını istemektedir.